

УДК 37.017.4:316.61-057.87(045)

## **ФОРМУВАННЯ М'ЯКИХ НАВИЧОК В УЧНІВ ЗАСОБАМИ ЗМІСТУ КУРСУ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА»**

**Зоя Возна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-3242-3214

E-mail: domar@ukr.net

*У статті досліджений дидактичний ресурс предметної галузі «Громадянська освіта» щодо можливостей формування у старшокласників комплексу м'яких навичок. Засобами аналізу методичного інструментарію з'ясовано, що основні компоненти soft skills можуть набуватися на уроках, запропоновані групи методів, що можуть бути тренінгами наскрізних умінь учнів. У ході дослідження встановлено, що деякі універсальні вміння, як-то – лідерські якості, тайм-менеджмент, гнучкість потребують конкретизації через окремі курси, що є зоною взаємної відповідальності суб'єктів освітнього процесу.*

**Ключові слова:** soft skills; універсальні компетентності; освітній процес; громадянська освіта; наскрізні вміння; методи формування soft skills; цілісний підхід до навчання; освітні практики.

## **FORMATION OF SOFT SKILLS IN PUPILS THROUGH THE CONTENTS OF “CIVIC EDUCATION” COURSE**

**Zoia Vozna**, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and Teaching Methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-3242-3214

E-mail: domar@ukr.net

*The article researches the didactic resource of the subject field “Civic Education” regarding the possibilities to form a complex of soft skills at high-schoolers. The means of analysis of the methodological tools of the course revealed that the main components of soft skills, which were summarized in four groups in the study, namely: educational, literacy skills, social and personal skills, can be acquired at the lessons; groups of methods that can be used as trainings to form comprehensive skills at pupils were proposed. In the course of the study, it was established that some universal skills, such as leadership qualities, time management, flexibility, need to be specified through separate courses, which was the area of mutual responsibility of the subjects of the educational process. It was confirmed that teaching should take place on the basis of a balance between the formation of hard skills and soft skills, which corresponded to the conceptual principles of the New Ukrainian School reform and the new challenges of a globalized society. The relevance of the idea of a holistic approach to education grounding on the principle of balance, which involved a harmonious combination of mental development with emotional, creative, and spiritual one was determined; inclusiveness, which meant building an educational process based on dialogicity, partnership and connection of knowledge and experience. It was confirmed that the search for effective strategies for the formation of soft skills and forms of their implementation by means of subjects of various educational fields remained a promising direction of research in pedagogical theory and practice, requiring reflection and dissemination of experience at various levels of education.*

**Keywords:** soft skills; universal competences; educational process; civic education; comprehensive skills; methods of soft skills formation; holistic approach to teaching; educational practices.

Глобалізаційні процеси ХХІ століття ставлять нові вимоги до суб'єктів навчання, зокрема, щодо конкурентоздатності набутих компетентностей на ринку праці. За даними досліджень, проведених фахівцями зарубіжних університетів, дослідницьких інститутів, фондів, висновків Всесвітнього економічного форуму, нині на ринку праці актуальними стають надпрофесійні, універсальні компетентності, які в сучасних наукових дослідженнях тлумачаться як «soft skills» (м'які, гнучкі, універсальні) навички. Поняття «soft skills» використовується в наукових роботах ще з 90-х років ХХ століття та трактується як набір рис особистості, серед яких – соціальні навички, комунікативні здібності, оптимізм, рівень емоційного інтелекту, які поліпшують працездатність і створюють перспективи кар'єрного росту. Одними з перших до нього звертаються американські та німецькі дослідники в галузі управління, пізніше – в бізнесі та освіті. Результати тривалих досліджень переконливо довели, що емоційні й комунікативні якості особистості визначають життєвий успіх нітрохи не менше, ніж академічна успішність.

Зміщення акцентів із формування hard skills (англ. «твердих» – професійних) навичок на універсальні, не пов'язаних з конкретною предметною галуззю, актуалізує питання формування таких здібностей у суб'єктів навчання та пошуку практичного інструментарію для їх реалізації на різних рівнях освіти. Проблема формування м'яких навичок у здобувачів освіти є доволі новою у вітчизняних наукових дискурсах. Актуальними є напрями досліджень, котрі стосуються компетентностей здобувачів закладів вищої освіти різних спеціальностей, як-то: аналіз змісту soft skills як чинника працевлаштування (К. Коваль), визначення концептуальних засад soft skills як невід'ємної частини складової світового ринку (О. Дубініна, Ю. Дроздова), дослідження значення soft skills для професійного становлення суб'єктів соціонімічних професій (Л. Коваль, С. Наход), аналіз освітніх практик з формування м'яких навичок у здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей (О. Абрамова, Н. Коляда, О. Кравченко) та ін.

Розробка теоретичних основ формування soft skills у школярів на різних рівнях освіти залишається актуальною, але менш дослідженою проблемою, якій присвячені окремі педагогічні розвідки. Так, розвиток емоційного інтелекту у закладах загальної середньої освіти досліджують І. Васильківський, О. Войтовська, Г. Савонова, Т. Строгаль; можливості для реалізації соціально-емоційного навчання розглянуті в аналітичному дослідженні авторів Л. Гриневич, Т. Дрожиної, О. Глоби; педагогічні стратегії формування м'яких навичок та форм їх реалізації у здобувачів початкової освіти аналізуються у працях Н. Бахмут. Розвитку креативності у молодших школярів, як складовій soft skills, присвячені статті Ю. Гатанова, М. Бабій, В. Павленко; у старшокласників – О. Передерій. Проблеми навчання дітей основам тайм-менеджменту присвячена книга М. Лукашенко; навичкам лідерства – дослідження Л. Ткаченко, В. Ковальчук. Окремі педагогічні стратегії розвитку soft skills в учнів у процесі позакласної роботи через вирішення математичних задач у форматі гри аналізують О. Жукова, А. Косога.

У даному контексті залишаються малодослідженою у педагогічній теорії проблема формування soft skills в учнів засобами змісту окремих галузей. Як показує практика, нині існують два способи їх реалізації – наскрізно, засобами змісту окремих предметів та через окремі курси. Показовою у цьому є нова освітня ініціатива

Міністерства освіти і науки України, Інституту модернізації змісту освіти, Асоціації інноваційної та цифрової освіти, що реалізовується у сув'язі з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) щодо організації системного навчання для українських учнів 6–11 класів м'яких навичок під назвою «Навички для успішного життя». У переліку курсів / уроків, запропонованих учням для реалізації у 2023 році є: фінансова та цифрова грамотність, емоційний інтелект, ефективна комунікація, креативне мислення, лідерство, стресостійкість, гнучкість у прийнятті рішень, а також вміння визначити професію своєї мрії та будувати власну траєкторію подальшого навчання та кар'єри [7].

Проте, запропоновані курси не носять характер обов'язкових, відтак, варіант формування навичок засобами змісту предметів залишається більш реалістичним для широкого загалу здобувачів середньої освіти. Важливим та актуальним є питання не що навчати, а як навчати учнів в умовах реформи Нової української школи. Як показує практика, увага вчителів зосереджена на реалізації предметних компетентностей, тоді як мета здібності розвиваються найчастіше стихійно. Погоджуємося з думкою дослідників, що розвиток soft skills у школярів відбувається повільніше, вимагає більше зусиль для використання цілеспрямованих завдань. Відсутність персональних зон відповідальності за формування м'яких навичок робить досягнення їх рівня не гарантованим. Проблемою є відсутність критеріїв рівня їх сформованості [5, с. 110–111]. У нашому дискурсі ми будемо виходити з того, що м'які навички формуються з дитинства, тому важливо їх розвивати системно, впроваджувати у навчання наскрізно засобами різних предметів та враховувати у виборі майбутньої професії.

Мета статті – проаналізувати методичний інструментарій змісту предметної галузі «Громадянська освіта» щодо можливостей формування в учнів старших класів комплексу soft skills як запоруки їх успішної самореалізації.

З початком реформування системи освіти в Україні на перший план виходять ключові компетентності та наскрізні уміння, які мають бути результатом навчання здобувачів освіти усіх рівнів. Такими є: уміння читати і розуміти прочитане, висловлювати думку, критично мислити, логічно обґрунтовувати позицію, виявляти ініціативу, творити, вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення; конструктивно керувати емоціями; застосовувати емоційний інтелект; співпрацювати в команді [1, с. 32–35]. Відкритими залишаються питання добору способів імплементації їх в навчальний процес, що і визначає проблемне поле дослідження. Широка класифікація soft skills, запропонована в наукових дослідженнях та структурована у змісті концептуальних засад реформи Нова українська школа, дозволяє науковцям звести їх до чотирьох окремих категорій – навчальні, навички грамотності, соціальні та особисті навички. До навчальних навичок дослідники відносять критичне мислення, креативність (творчість, інноваційність) та самонавчання; до навичок грамотності – медіаграмотність, цифрову грамотність; до соціальних навичок – навички командної роботи, комунікативність, емоційний інтелект; до особистісних навичок – гнучкість, тайм-менеджмент, ініціативність [9].

Основою для проведення структурно-функціонального аналізу стане ресурс – «Громадянська освіта. 3Демократія: думаємо, дбаємо, діємо: методичний посібник до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів загальної середньої освіти» [3]. Проведене дослідження методичного ресурсу посібника дозволяє стверджувати, що більшість запропонованих учням завдань спрямовані на формування критичного

мислення, яке є основним у групі навчальних навиків. Візьмемо, до прикладу, завдання, запропоноване у т. 1.1 ч. 1 «Що таке ідентичність». Завдання передбачає перетворення класу у товариство дослідників для обговорення спектру ідентичності, поданого на зображенні. Учням пропонуються навести ознаки кожного зі структурних компонентів; поміркувати щодо інших видів ідентичності, проаналізувати ідентичності на прикладі представників своєї родини, пояснити причину спільного та відмінного в ідентичностях, визначити, що нового дізналися у процесі дослідження. Продовженням філософування є дискусія щодо кризи ідентичності в умовах глобалізації на особистісному та соціальному рівні. Формуванню відповідальних суджень сприяють запитання: Поміркуйте, як діяти в ситуації кризи ідентичності? Чи варто у складних ситуаціях цуратися своєї ідентичності? Чи потрібно іншим нав'язувати свою ідентичність? [3, с. 13].

Іншим прикладом формування критичного мислення є завдання на обговорення інститутів соціалізації, запропоноване учням у т. 1.3 ч. 1 «Як соціалізація допомагає знайти своє місце у суспільстві». Назвемо питання для висловлювання власних суджень учнями: Чи є зв'язок між ефективною соціалізацією та кількістю успішно опанованих ідей? Чи може штучний інтелект стати агентом соціалізації? Які соціальні ліфти можуть зникнути з розвитком цивілізації? [3, с. 26]. Чуйним до контексту, як ознаки критичного мислення, виступає завдання для роботи в групі з т. 1.4, ч. 1 «Ціннісні орієнтири – основа життєвого вибору та успішної соціалізації особистості» [3, с. 34]. Учням пропонується із ряду цінностей, поданих на зображенні, обрати три найбільш важливі, обговорити їх та визначити рейтинг цінностей у класі, проаналізувати ті, які не були обрані. Продовженням роздумів є актуалізація ситуації, у якій учні мають проаналізувати цінності важливі для консолідації України в умовах нових геополітичних викликів. Такі завдання є зразком «переорієнтування навчального процесу зі стандартної парадигми передачі готових знань на рефлексивну парадигму критичної практики», як про це зазначав засновник інституту критичного мислення М. Ліпман [10, с. 7–25].

Аналіз змісту завдань інших тем курсу свідчить, що вони також спрямовані на розвиток мислення вищого рівня, оскільки проводяться через дослідження шляхом активної й інтерактивної взаємодії, дозволяють формувати власні судження, оперувати аргументами, спонукають до вмотивованої рефлексії. Відтак, одна із складових компонентів soft skills – критичне мислення формується системно на уроках громадянської освіти. Зазначене не суперечить тому, що способом поглиблення універсальних здібностей в учнів може бути навчання на спеціальних курсах за вибором учнів, самонавчання з використанням різних сервісів, як-то: Mindomo, Caco, Infogr.am, дошки мозкового штурму Stormboard [9].

Іншою навчальною навичкою у ряду soft skills є креативність, яка формується за умов реалізації творчого потенціалу особистості. Оцінюючи завдання на формування креативності будемо виходити із широкого змісту поняття, за яким – це «продукт діяльності людини, створений способом, що відрізняється від аналогічних, новизною підходу, творчим рішенням» [6]. Не заглиблюючись в детальну картину феноменології креативності та креативної освіти, за основу для візьмемо шість параметрів креативності визначені Дж. Гілфордом, а саме: 1) здатність до виявлення і постановки проблем; 2) спроможність до генерування великого числа ідей; 3) гнучкість –

продукування різноманітних ідей; 4) оригінальність – спроможність відповідати на подразники нестандартно; 5) здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі; 6) уміння вирішувати проблеми, тобто здатність до аналізу і синтезу [2]. Прикладом креативних завдань є запропонована WEB-активність у т. 1.2 ч. 1 «Що означає бути громадянином / громадянкою України?». Учні здійснюють пошук в Інтернет-мережі актуальних фотозображень до визначення «Ідентифікація» і «Самовизначення» [3, с. 18]. Шляхом порівняння шукають спільне і відмінне. Іншим зразком є завдання, яке спонукає учнів дати відповідь на питання, що означає бути справжнім українцем. Креативним є завдання т. 2.7 ч. 2 «Які механізми захисту прав людини існують», яке полягає в тому, що учням пропонується в групах створити інформаційний плакат-постер, де просто і доступно був би проілюстрований національний механізм захисту прав людини в Україні. Учні мають подати свій задум через образи, символи, схеми тощо [3, с. 47].

Творчими є вправи, за яких відбувається особистісне освітнє прирощення учня (його знань, почуттів, здібностей, досвіду), створюється відповідна продукт. До прикладу стануть такі: створення багатокультурної карти свого населеного пункту з нанесенням на неї відкритих у ході дослідження історичних пам'яток, храмів, меморіальних місць, культурних об'єднань, ЗМІ; організація фото – флешмобу зі слоганами «Я людина і маю почуття людської гідності», «Ми з тобою особливі», «Я поважаю вашу гідність» та іншими складеними після вивчення теми слоганами; завдання на застосування знань про просторові зони спілкування на прикладі аналізу проведення різних масових заходів. Такі завдання навчають учнів продуктивно діяти в ситуаціях новизни та невизначеності, використовуючи досвід та набуті знання, орієнтуватися в умовах, що швидко змінюються, приймати адекватні рішення при неповноті вихідних відомостей для цього. Аналіз методичного компоненту свідчить, що крім наукового аспекту креативності учням пропонуються інші форми його застосування: малювання, створення відео, презентацій, написання есе, історій, блогів, генерування цікавих ідей, нестандартного мислення та розширення власного світогляду і фантазування. Зауважимо, що для поглиблення навички варто використовувати такі онлайн-сервіси, як: документи Google Диск, онлайнві презентації Prezi й Emaze, фоторедактори Avatan, Photoshop, сервіси для створення альбомів; відеоредактори Youtube тощо [9].

Окремими у переліку soft skills є навички самонавчання. Самонавчання і саморозвиток формуються і розвиваються завдяки наявності в особистості цікавості до знань, бажання і мотивації їх отримувати. Для цього потрібно багато читати, навчатися самоорганізації і позитивному мисленню, цікавитися усім новим та знаходити онлайн курси для розширення власних знань. У змістовому наповненні курсу «Громадянська освіта» є багато видів діяльності, які коригують, поглиблюють, розширюють програмні вимоги й виводить особистість на вищий інтелектуальний рівень діяльності. Прикладом є проєктні завдання, подані в кінці кожного розділу у рубриці «Майстерня громадянина». Інструментом для набуття самостійності слугують запропоновані теми: «Як започаткувати власну справу», «Як захистити свої права в Європейському суді», «Як ідентифікувати наше середовище» та ін. Великі можливості для самонавчання мають практичні роботи з громадянської освіти, у яких є широкий тематичний та діяльнісний потенціал для привласнення життєвого досвіду в процесі активної взаємодії з об'єктами оточуючого світу.

Далі у ряду *soft skills* ідуть навички грамотності, серед яких – цифрова та медійна грамотність. Варто зазначити, що у програмі «Громадянська освіта» є окремий розділ, присвячений даній темі, де такі навички формуються засобами основного і додаткового компоненту тексту. Проте узагальнений структурно-методичний аналіз свідчить, що багато завдань з інших тем також спрямовані на формування навичок медіаграмотності в учнів. Через завдання та вправи учні мають доступ до друкованих, візуальних та електронних медіа, вчать «декодувати» медіатексти у соціально-культурному контекстах, аналізувати інформацію, подану в різних знакових системах (текст, таблицю, інфографіку, аудіовізуальний ряд), проводити пошук інформації в джерелах різного типу. До прикладу стане завдання, подане у т. 5.1, ч. 5 «Що таке мас-медіа», в якому учні мають декодувати медіатекст запропонований на банкнотах (туркменський манат, північнокорейська вона, британський фунт стерлінгів, євро, українська гривня). За завданням учні мають описати зображення, обговорити ключові меседжі, пояснити символи, якими пишається кожна країна. Крім того, вони мають висловити судження щодо можливого зв'язку характеру зображень із рівнем демократії у країнах [3, с. 9]. Розширює межі медіаосвіти, зокрема новинної грамотності завдання, яке пропонує учням познайомитися з переліком відомих в Україні інформаційних агентств та, об'єднавшись в групи, вибрати новину, дослідити відмінності у її поданні у різних інформаційних агенціях України і світу. Як правило, джерела учням подаються у рубриці Web-активність, робота з якими дозволяє відрізняти факти і судження, брати участь в обговореннях проблем, створювати інформацію, підтримувати публічний дискурс. Такими є завдання т. 5.5, ч. 5 «Медіаринок і медіавласність». Цитуємо: «Знайдіть у вашому довіднику по одному прикладу політичної, соціальної та комерційної реклами. Визначте аудиторію такої реклами, проаналізуйте візуальні та вербальні особливості її представлення. Визначте, у полі уваги якої медіа-реклами можете опинитися ви, ваші батьки, інші люди. Наведіть приклади» [3, с. 22]. Однак, варто зауважити, що зміст курсу збудований не на детальному аналізі медіатекстів, а на їх суспільній значимості. Так у змісті є багато меседжів, поданих як громадянська реклама. До прикладу стане таке твердження: «У країнах із вищим рівнем глобалізації вищий рівень доходів на одну особу. Вищими, як правило, є й інші показники суспільного добробуту, зокрема, індекс людського розвитку, індекс економічної свободи. Вищими є індекси конкурентоспроможності і конкурентоздатності бізнесу, тоді як індекс сприйняття корупції нижчий» [3, с. 9]. Проте, акцент у завданні зроблений не на перевірці меседжу, а на констатації тверджень. Власне завдання передбачає ознайомлення учнів з рейтингом країн світу тільки за одним показником, а саме – Індексом глобальної конкурентоспроможності та визначення величини даного індексу України. Відтак, перевірити інші твердження та декодувати меседж на предмет маніпуляцій не видається можливим на уроці. Проте, в цілому предмет розвиває в учнів навички критичного аналізу, вміння розуміти й інтерпретувати медіатексти, використовувати медіа для самовираженості й творчості, отримувати нову інформацію про навколишній світ, що є ознаками медіаграмотності. Для самонавчання у цьому плані будуть корисні такі ресурси: сервіси новин Google News; зворотній пошук зображень за допомогою Google; сервіси для виявлення недостовірної інформації (Trooclick); геосервіси Google Maps; наукові пошукові сервери; інструменти для виявлення оригінальності (Pipl.com, Spokeo.com) тощо.

Далі у ряду м'яких навичок іде група соціальних навичок, до яких відноситься командна робота, комунікативність, емоційний інтелект. Звернемося до можливостей формування емоційного інтелекту на уроках громадянської освіти, оскільки інші здатності учнів закладені в діяльнісному й інтерактивному підходах до навчання. Виникненню поняття «емоційний інтелект» передував тривалий шлях наукових пошуків філософів, психологів, педагогів. Ще на філософському етапі розвитку психологічної думки були виділені і розмежовані когнітивна та емоційна сфери людини, пізніше доведена когнітивна детермінованість емоційних процесів, визнано факт існування закономірного зв'язку між мисленнєвими та емоційними процесами [4]. Це, своєю чергою, вплинуло на подальше дослідження педагогічних аспектів феномену. Серед сучасних дослідників процесу формування емоційного інтелекту в учнів закладів середньої освіти є Т. Довга, З. Кобринчук, А. Костюк, Г. Савонова, О. Щербакова та ін. Серед зарубіжних дослідників феномену вирізняємо Г. Гарднера, Д. Гоулмана, П. Селові, Дж. Меєра. Узагальнений аналіз досліджень дозволяє трактувати поняття «емоційний інтелект» як здатність перетворювати інформацію, яка знаходиться в емоціях: визначати значення емоцій, їх зв'язки одна з одною, використовувати емоційну інформацію в якості основи для мислення та прийняття рішень. Дослідники виділяють три елементи структури феномену, а саме: когнітивний компонент (уявлення про емоції, сприймання та розуміння емоцій), емоційний компонент (управління емоціями, емоційна стійкість), поведінковий компонент (навички міжособистісного спілкування, адаптаційні здібності). Для аналізу будемо враховувати виділені науковцями два важливих аспекти емоційного інтелекту, а саме – міжособистісний, спрямований на емоції інших людей, що включає емпатію, толерантність, комунікабельність, конгруентність та внутрішньо особистісний, який характеризується такими складовими як самосвідомість, рефлексія, мотивація досягнень, спрямовані на власні емоції [8, с. 10–11].

У ході аналізу феномену емоційного інтелекту у педагогічній теорії визначені базові стратегії для його формування, серед яких: відкритість новому досвіду, розширення рольового простору учнів і видів діяльності, створення ситуації внутрішньої свободи (ситуації вибору навчальної і позанавчальної діяльності, напрями самостійної роботи); емоційна стабільність; позитивне мислення; звернення до особистісної й інтелектуальної рефлексії; спільна пізнавальна діяльність учня й учителя та ін. [8, с. 24]. Прикладом названих стратегій може бути завдання, визначене у т. 1.1, ч. 1 «Що таке ідентичність?». Учні пропонуються намалювати схематично автопортрет (шарж) і підписати під ним вроджені і набуті ознаки власного «Я» (ім'я, стать, особистісні якості, інтереси і вподобання, мову спілкування, релігійну приналежність). Далі потрібно представити свій проєкт, знайти спільні характеристики, притаманні певній групі учнів. Продовження обговорення спонукають питання: Наскільки ви виявилися подібними? Чим відрізняються автопортрети? Наявність відмінностей робить спільноту класу слабшою чи сильнішою? [3, с. 14].

Відзначимо, що у програмі є цілі розділи, спрямовані на формування емоційного інтелекту. Так у т. 3.5, ч. 3 «Людина в соціокультурному просторі» запропоноване завдання на обговорення проблем булінгу в школі, на подолання проблем порозуміння, способів комунікації тощо. Типовим завданням на підвищення власної самооцінки є Web-активність, спрямована на прочитання / прослуховування та аналіз пісні Анастасії

Приходько «Крила». Учні мають поміркувати над змістом ситуації, що відображена у творі, обговорити дві реальності, використаних у кліпі – жорстокість дорослого світу та жорстокість дітей. Контекстним є знайомство з мобільним додатком SIT WITH US («Сідай з нами»), спрямованого на формування емпатії у взаємовідносинах на рівні учень-учень. Корисними у цьому напрямі є завдання на аналіз процесу комунікації, а саме виявлення його рівнів – предметний, рівень ставлення, спонукання і самовираження (за моделлю Шульца фон Туна) [3, с. 29–30]. Продуктивними для емоційного інтелекту є вправи на декодування окремих невербальних сигналів тіла, емоцій, що передаються очима тощо. До прикладу стануть завдання, визначені у т. 3.8, ч. 3 «Чому вербальна комунікація є важливою в соціокультурному просторі», у ході яких учні мають проаналізувати вербальні сигнали виступів відомих політиків, громадських діячів, публічних осіб. Корисним виступає завдання, яке спонукає учнів переглянути і проаналізувати виступ Театру тіней «Teulis» на предмет розуміння змісту сюжету, переживань персонажів самодостатності такої форми мистецтва [3, с. 4–45]. Продуктивним для пізнання учнів стане розгляд ситуацій щодо просторових зон спілкування людей, які дозволяють зрозуміти емоції та поведінку представників різних культур на основі положень проксеміки. Зазначені активні завдання, у ряду інших, сприяють формування когнітивної емпатії, що є важливим для емоційного інтелекту. Однак, як показує аналіз, предметних умінь недостатньо для формування емоційного інтелекту учнів. Ми погоджуємося з дослідниками про те, що потрібно організовувати спеціальні курси, на яких використовувати такі методи, як: дихальні вправи, арттерапія, кінотерапія, практик уважності, методи ненасильницького спілкування, тренінги; залучати до роботи різні додатки, наприклад «ClassDojo», віртуальна гра «Face the Future», «HOLO-DOODLE», VR-історії [8, с. 43].

Останньою групою м'яких навичок є особистісні, серед яких гнучкість, здатність адаптуватися до мінливих умов навчання. Найкраще сформувати ці навички можна у процесі діяльності, спрямованої на розв'язання будь-яких проблем. Ефективними у цьому плані є методи, які спонукають аналізувати ситуацію, розглядати та обговорювати, порівнювати та обмінюватися думками, дискутувати, знайомитися з Web-ресурсами, застосовувати досвід, реалізовувати проекти, писати есе, досліджувати різні точки зору тощо.

Отже, дослідження дозволяє констатувати, що м'які навички учнів цілком можливо формувати засобами змісту навчальних предметів, як це демонструє дидактичний ресурс курсу «Громадянська освіта». У синергії з іншими предметними галузями уможливорюється процес підготовки старшокласників до глобальних викликів на ринку праці.

У ході дослідження встановлено, що базовою умовою розвитку soft skills є ефективне й цілеспрямоване використання учителем сучасного арсеналу методів навчання. Важливо, щоб формування м'яких навиків було визначене у дидактичній меті уроку, доведене до усвідомлення учнів, з тим, щоб вони розуміли над якою метаздібністю вони працюють і яким має бути очікуваний результат.

Разом з тим зазначимо, що у рейтингу універсальних навиків найкращі умови засобами змісту громадянської освіти створені для формування критичного мислення і менше завдань, спрямованих на соціально-емоційне навчання, а деякі навички, як-то – здатність до управління часом, лідерські навички та інші закономірно потребують



розкриття через окремі курси, що є наступною умовою у формуванні системи м'яких навичок.

Як бачимо, визначена у меті дискурсу актуальна суспільна проблема повертає нас до проблем цілісного підходу до освіти, прибічники якого визначають такі базові його принципи: 1) рівновагу, що передбачає гармонійне поєднання розумового розвитку з емоційним, фізичним, естетичним, творчим (креативним) і духовним; 2) включеність, що означає побудову освітнього процесу на основі діалогічності, партнерства, спільного творення, співпраці та взаємоповаги між його учасниками; 3) зв'язок, який полягає у використанні в освітньому процесі знань, заснованих на досвіді [11].

Зазначимо, що єдність академічного, соціального й емоційного навчання можлива за умови високого рівня розвитку soft skills власне у педагогів. Цей напрям є перспективним для подальших наукових досліджень дидактичних інструментів формування спектру м'яких навичок у суб'єктів освітнього процесу.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний огляд «Можливості для реалізації соціально-емоційного навчання в рамках реформи "Нова українська школа"» (Feasibility Study on Opportunities for SEL within New Ukrainian School Reform) / за заг. ред.: Л. Гриневич, С. Калашнікової. Київ: Шкільний світ, 2021. 312 с.
2. Гилфорд Дж. Три сторони інтелекта. *Психология мышления* / ред. А. М. Матюшкина. Москва: Прогресс, 1965. С. 443–456.
3. Громадянська освіта. 3Демократія: думаємо, дбаємо, діємо: метод. посіб. до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів заг. серед. освіти»: в 7 ч. / за ред. П. Кендзьора. Львів: Панорама, 2018. Ч. 1: Особистість та її ідентичність. 44 с.
4. Колісник Л. О. Проблема емоційного інтелекту в історії філософсько-психологічної думки. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/46722/1/Kolisnyk.pdf> (дата звернення: 27.12.22).
5. Мар'янюк Я. Г., Муравйова І. О., Осадча О. А. Soft skills у сучасних реаліях української освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 32, т. 1. С. 108–112. URL: [http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/32/part\\_1/25.pdf](http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/32/part_1/25.pdf) (дата звернення: 27.12.22).
6. Мельниченко А. Концепції креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності у теоріях медіа комунікацій. *Освіта регіону*. 2013. № 2. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1045> (дата звернення: 27.12.22).
7. «Навички для успішного життя»: освітня ініціатива для учнів 6–11 класів / МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/navichki-dlya-uspishnogo-zhittya-osvitnya-iniciativa-dlya-uchniv-6-11-klasiv> (дата звернення: 10.01.22).
8. Розвиток емоційного інтелекту в закладі загальної середньої освіти / автор-укладач Г. І. Савонова. Лисичанськ, 2021. 70 с.
9. Тілікіна Н. В. Навички XXI століття та умови їх формування і розвитку для молоді. *ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики»*: веб-сайт. URL: <https://dismp.gov.ua/navychky-khkh-stolittia-ta-umovy-ikh-formuvannia-i-rozvytku-dlia-molodi/> (дата звернення: 10.01.22).
10. Lipman M. Thinking in education. Cambridge: Cambridge university press, 1991. 188 p.
11. Miller D. Kholisticheskoe obrazovanie: Pedagogika predchuvstviya [Holistic Education: Pedagogy apprehension]. URL: <http://ps.1september.ru/article.php?ID=200205007> (дата звернення: 28.12.22).

### REFERENCES

1. Analitichnyi ohliad "Mozhlyvosti dlia realizatsii sotsialno-emotsiinoho navchannia v ramkakh reformy "Nova ukrainska shkola" (Feasibility Study on Opportunities for SEL within New Ukrainian School Reform). (2021). Hrynevych L., Kalashnikovoi S. (Eds.). Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].
2. Hylford, Dzh. (1965). Try storony intellekta. *Psikhologhiya mishleniya*. A. M. Matiushkina (Ed.) Moskva: Prohress, 443–456 [in Russian].

3. Osobystist ta yii identychnist. *Hromadianska osvita. 3D Demokratii: dumaemo, dbaemo, diemo*. P. Kendzor (Ed.), (2018). part 1. Lviv: Panorama [in Ukrainian].
4. Kolisnyk, L. O. *Problema emotsiinoho intelektu v istorii filosofsko-psykholohichnoi dumky*. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/46722/1/Kolisnyk.pdf> [in Ukrainian].
5. Mar'ianko, Ya. H., Muraviova, I. O., Osadcha O. A. (2021). Soft skills u suchasnykh realiiakh ukrainskoi osvity. *Innovatsiina pedahohika*, 32(1), 108–112. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archi> [in Ukrainian].
6. Melnychenko, A. (2013). Kontseptsii kreatyvnosti yak universalnoi piznavalnoi tvorchoi zdibnosti u teoriiakh media komunikatsii. *Osvita rehionu*, 2. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1045> [in Ukrainian].
7. “*Navychky dlia uspishnogo zhyttia*”: osvitalia initsiatyvav dlia uchniv 6–11 klasiv. (2022). MON Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/navichki-dlya-uspishnogo-zhittya-osvitnya-iniciativa-dlya-uchniv-6-11-klasiv> [in Ukrainian].
8. Savonova, H. I. (2021). *Rozvytok emotsiinoho intelektu v zakladi zahalnoi serednoi osvity*. Lysychansk [in Ukrainian].
9. Tilikina, N. V. (2020). Navychky XXI stolittia ta umovy yikh formuvannia i rozvytku dlia molodi. *DU “Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky”*. URL: <https://dismp.gov.ua/navychky-khkh-stolittia-ta-umovy-ikh-formuvannia-i-rozvytku-dlia-molodi/> [in Ukrainian].
10. Lipman, M. (1991). *Thinking in education*. Cambridge: Cambridge university press [in English].
11. Miller, D. Holistic Education. Pedagogy apprehension. URL: <http://ps.1september.ru/article.php?ID=200205007> [in Russian].